

KT
Unîversîteya Artûklûyî Ya Mêrdînî
Enstîtûyê Zîwanê Ganîyan Yê Tirkîya
Şaxê Mayzanistê Ziwan û Kultûrê Kurdan
Projeyê Masterê Bêtezî

KURDISTAN DE DERHEQÊ CÎNÎYANÊ FEMÎNÎSTAN DE
HENÎ MALÛMATÎ Û XEBERÎ

SİBEL DOĞUÇ

14721039

Şêwirmend

İbrahim Bingöl

Mardîn 2016

TEDEYÎ

1- TEDEYÎ	2
2- VATEYO VERÊN	3
3- TARÎXÊ KURDAN DE CÎNÎ	4
4- CÎNÎYÊ KURDÎ Û NETEWYÎ ÎRAN Û ÎRAQÎ	4
5- FEMÎNÎSTÊ BÊDEWLETÎ	4
6- DI WELATPERWERÎ DE PIRSGIRÊKÊ CÎNÎYAN	6
7- CÎYA Û MODERN	9
8- GEYRAYÎŞÊ CÎNÎ YÊ KURDAN Ê DÎPLOMATÎKÊ NÎMCETÎ	11
9- SAZKERDIŞÊ CEPHEYÊ CÎNÎYAN Û MÊRDAN	13
10- ÇIMEYÎ	16
11- FOTOXRAFÎ	17-21

VATEYO VERÊN

Cînî ewiloco yê xwu ra di cu de wayîrê rolêko pîlî yê. Bîyayîşê însanan ra nat qaso ke mêrdeyî het danê cuye, cînî zî endêke het danê jîyanî. Cînî keye de, bexçan de, kar û barê teberî de, paleyî de rezan de yanî çî yeno heşê ma heme çî de milê înan bi milê mêrdan wa bîyo. Cînî ke hetê zanayîşî wa, hetê perwerdeyî wa, hetê estbûne wa henî qewet destê aye de bibo sey mêrdeyî eşkena heme çî bikero. Eşkena hukumdarî, serokî û fermandarî bikero. Yanî hukmê cînîyan mêrdan ra averşîyayo. La belê ma eşkenê vacin ke nê cînîyê kurdan goredê cînîyanê bînan ra henî zêde serbixwe yê. Ma ke biewnîn tarîx ra ma do bivînin ke henî cînî vecyayê meydan û di cîhan de nameyê înan bîyo vila. Nê heme miletan de est ê. Ma biewnîn pelganê verînan ra cînî het dawo împaratorî, het dawo eşîretan, vateyê înan mîyanê mêrdan de serkewte bîyo. Bi rastî cînîyê kurdan ewiloco ra bêters û jêhatî bîyê. Bi xeberdanê xwu, bi serwedartîşê xwu, bi cil û berganê xwu cînîyê miletanê bînan ra cîya yê. Cînîyê kurdan vernî ra heta peynî jîyanê înan zehf balkêş o. Însan gava ke ewnîyeno yan zî waneno bi rastî cuye cînîyanê kurdan zehf tesîr keno serê merdimî de. No hewa ra min zî nê xebatê xo serê cînîyanê kurdan de viraşt. Nê senîniyê nuşteyî mi xebatêka zehf baş ameyo viraştîşî, mi ê ra açarna kirdkî. Mi no xebatê Shahrzad Mojabî "Devletsiz Olanın Yalnızlığı: Feminist Bilginin Sınırında Kürt Kadınları", ê Janet Kleinî "Milliyetçilik: Genç Osmanlı Döneminde Kürt Milliyetçi Söyleminde 'Kadın Sorunu', ê Rohat Alakomî "Yirminci Yüzyılın Başında İstanbul'daki Kürt kadınları" ra arêda û mi açarna kirdkî. No kitabo ke mi ê ra açarnawo kirdkî Fahriye Adsay, Sema Kılıç û Ekin Uşaklı zî îngîlizî ra açarnayo tirkî. No xebato derheqê cînîyanê kurdan de ameyo kerdiş zehf bi qîmet o la bes nîyo. Gereka ma nê xebatan zêde bikerin û cînîyanê kurdanê sereberzan di heme dinya de bidin naskerdiş. Mesela Fatmaya Sîya, Ûlvîye Mevlane, Fato Naîlî, Adîle Xanime û Eyşe Şane. Sey nê cînîyanê kurdan hema ke ma nêzanê cuya înana bi rumete gerek ma bizanin û ma sero xebate bikerin û înan bidin naskerdiş. Birastî cînîyê kurdan nê heyatî de, na coxrafya de zehf decayê, zehf zehmetî anta. La ancî zî tesîrê înan serê coxrafya de zehf o. Ez wazena ke heme cînî heme miletan de hem bi zanabûne, hem bi perwerdeyî û hem bi azadî bi ser bikoyê. Ez umîd kena ke ma do bi nê xebat û niştîşanê xwu qîmetê cînîyanê kurdan bimocnin tamamê cîhanî. Ez enka ra spasîyê xwu pêşkêşê heme xebatkaran rê kena, nuştoxê kitabê "Devletsiz Ulusun Kadınları" Shahrzad Mojabî rê zî kena.

DI TARÎXÊ KURDAN DE CÎNÎ

Di dinya de ê ke dewleta cînan çinî ya, înan ra yew zî kurd ê. Nizdîyê 25 milyonî kurdî di rojhelato mîyanîn de yê. Dimayê ereban, tirkan û farisan ra şaro en pîl û hîra kurd ê. Kurdî mîyanê Tirkîya, Îran, Îraq û Suriye de bi zor bîyê bare. Qasê milyonêke kurdî zî mîyanê Armenîstan, Gurcîstan, Azerbaycan û Asyaya Mîyanîne, Ewropa, Bakurê Emerîka, Awustralya bîyê vila. Di mîyanê nê vilabîyayîşî de cuya cînîyan seyîn o ma go biewnîn tera.

CÎNÎYÊ KURDÎ Û NETEWEYA ÎRAN Û ÎRAQÎ

Bi rastî dewleta Îraqî de waştîşê perwerdêyîyê cînîyê kurdan nêşînê sere. Sermîyanê Îraqî ra yewî ana nişt bî:

“Qeybê perwerdeyî yê keynan kurdî wazenê ke mektebî abê. Qeybê akerdîşê mekteban kurdî zehf zextan danê ma. Dewan de, qezayan de (hetta şaristanê pîlî zey koy de zî) keynekê duyes sereyî lacekandir eşrawenê mekteban. Her dem di çapemenî û weşanê kurdan de qalê hewtay cînîyan û mêrdan ameyne kerdiş. Semedê siyaseto bîyayîşî û nêbîyayîşî ra perwerdeyê keynanê kurdanê Îraqî pey de mendê.” (Edmondos, 1957:15)

Îdareyê İngilîzan bi çimê serewedartişî ewnîyayêne perwerde ra û mektebê ke şarî waştêne bibê a înan nêkerdêne a. 1929 de îdareyê Îraqî di destê İngilîzan de bî, her serî rapor eşrawitêne cemîyetê miletan rê. Di rapor de wina vatêne:

“Ma hîrê hebî mektebê kurdan akerdî la kurdî pê şa nêbî. Eno nêşabîyayîş sey gere yeno qebûl kerdiş.

a) Dibistanê kurdan besî nîyê b) Perwerdeyê lîseyê kurdan çin o.

c) Kîtabê mektebanê kurdan besî nîyê.”

FEMÎNÎSTÊ BÊDEWLETÎ

Çarsey sere verocoy Mîrê Bedlîsî Şerefxanî di Şerefname de (serê Kurdistanî de bi teferuatê tarîxî) serê kurdan de cigêrayîşêko weş kerdo. Antropologê Danîmarkî Henny Hansen peynîyê 1950înan de temamê xebata xwu qerheqê cînîyanê kurdan de kerda. Cigêrayîşê Hansenî ê bi rastî zehf muhîm o. La no cigêrayîş serê femînîstîyê cînîyanê kurdan de nîyo. Serê cînîyanê kurdan de çimeyî tayê, na yewera wendekarî serê cînîyanê kurdan de cigêrayîş nêkenê. Dewletê rojhelatê mîyanîni desdûr nêdanê ke serê cînîyanê kurdan de dewletê rojawanî cigêrayîş bikerê. Çiko bîn zî qeybo ke serê kurdan de cigêrayîş bibo fon û burs nêno dayîş. Înternet qeybê şinasnayîşê cînîyanê kurdan henî fersendan dano.

La fersendê cînîyanê rojhelatê mîyanîni zehf tay o. Serê cînîyanê kurdan de di sîteyê webî est ê. (Mojab; 2000b).¹

1-Îraq –KDP 1953 de Dengî Afretîni neşir kerd. Yekîti Afretanî Kurdistan; mîyanê 1953 û 1990 de tenî şeş humarî neşirkerdê. (biewnîyê Dengê Afret, 13 [Tebaxî 15] 1997;34) Serê cînîyanê kurdan de humarê zahfî hetê partîyanê siyasetî ameyê kerdişî. 1996 de di Tirkîya de di kovarî neşir bîyê. “Jûjin” serê cînîyanê kurdan de di mangan ra yew neşir bîyo. (sere 1, no.1, Çile, tirkî/kurmancî, İstanbul, 40 sayfeyî). Kovara “Roza” di mangan ra yew neşir bîya. (sere 1, No.4, êlule-oktobre, tirkî/kurmancî, İstanbul, 40 sayfeyî). 1991 wextê şerê Kendawî de di Kurdistanê Îraqî de rojnameyê aktiwîstî dest pê kerd. Ayînde, 1998 de di Kurdistan de (Yekgirtuy Xoşkanî Îslamî Kurdîstan) şanoyê rojnameyê aşmî (sere 2, No.19, kurdî/erebî, Adar 1999, 8 sayfe). “Dengek” di Suleymanî de sere de çar ray neşir bîyo (cilt 2, Bo. 4, Temmuze 1997). Dengî Afret 1990 de kovarê çandî de neşir biyo (No. 18, kurmancî, Hewlêr, 1999, 42 sayfeyî). Dengî Jinan (Yekîti Jinanî Kurdistanî) Kovara kulturî aşmane weşanîyane, Suleymanîye (cilt. 4 Arizîya humara Adarî, 1999,4 sayfeyî, kurdî). “Jiyanewe” 1997 de di Kurdistan de saz bî (Senterî Rageyandinî Yeketî Jinanî Kurdistan) di hewtey ra yew ‘Kovarê Kulturî’ Suleymanîye, 8 sayfeyî). “Mafî Afret” 1998 international commite for European security and cooperation (Lijney Newdewletî Asayîşî û Harîkarî

Eyro qewetê cînîyanê kurdan hetê sîyasetî de hameyo tengkerdişî. Şer hetê kurdan ra ameyo empozekerdişî. Fersend nêdayo cînîyan ke xwu nîşan bidê (xo binawîyê). Mîyanê 20-30 serê peyînan de di rojava de ma bî şahîdê teqayîşê Femînîstî (Kremare û Spender 1992). Ver bi hamyayîşê femînîstî dinya de beno vila. Labelê serê cuya cînîyanê kurdanê femînîstan de xebatî qet kurmancî tercume nêbîyê. Ziwanê kurmancî di dinya de mîyanê 6.600 ziwanan de en zehf yeno xeberdayîşî yo yê çewresinan o (40).²

Akademîsyeno ke serê cînîyanê kurdan de cigêrayîş bikero qet çin o, wendekaro ke serê cînîyanê kurdan de meqale nusnayo çin o, kitabxane çin o, qeybê cigêrayîşê îmkanê bursî û weşanî îmkan çin o.³

Derheqê cînîyanê kurdan de çend cigêrayîşê xwuserî ameyê kerdişî. Nê kesan ra henî: Rohat Alakom, Christîne Allison, Annabelle Böttcher, Martîn Van Bruinessen, Mîrella Galletti, Amîr Hassanpour, Janet Klein, Susan McDonald, Shahrzad Mojab, Maria O'Shea, Heidî Wedel ê. Nê kesan ra heşt hebî cînî yê, hîrê hebî zî mêrde yê. Nê kesan ra hîrê hebî Rojhelato Mîyanîn ra yê, di kesî zî kurd ê. Enê nuştoxî heme xwuserî xebetîyayê.

DI WELATPERWERÎ DE PIRSGRÊKÊ CÎNÎYAN⁴

Dr. Abdullah Cevdetî nuştî û vatî "ma di ana welatêke de yê ke welatperwerî qebulî vînena 1913."⁵

Nuştoxêke ana vatî , "cînî eyneyê netewîtiyê averşîyayîşê netewîtiyê gelan ê, averşîyayîşê hertim bi şûney cînîyan belû beno."⁶ Di dinyawa moderne de pirsgrêkê cînîyan muhîm o. Entellektuelê kurdan di welatperwerî de ca da cînîyan û malbatê cînîyan.

Ewropî Kovara kulturî aşmane (1 Gulan, kurmancî/erebî, Hewlêr, 32 sayfeyî). Tewar, 'female Goshawk' 1993 de hîrê aşman ra yew Kovarê Kulturê Kurdistan neşr bîya (Yeketî Jinanî Kurdistan) 1993 (8 êlule 1994, kurdî Suleymanîye, 94 sayfeyî). "Yeksanî" (Rekxirawî Sebexoy Afretan) miyanê 1990 de (39 çile, 2000, Suleymanîye, 4 sayfeyî).

Ewropa de xêzêke rojnamevanê cînî vejîyay. "Hanay Jin" (Vengê Cînîyan) Îsveç, mîyanê pawitnayîşê cînîyanê Kurdistanî (senterî parêzgerê jinan le Kurdistan). Hetê Kominîst Partîyê Îraqî de yeno rayraberdiş. (No. 1, Gulan 2000, Soranî). Jin: Kurdisk Kvinnobulletin, cînî: Bultene Cînekê Kurdan'. 1994-95 (No. 1, 1994, Îsveç, Stockholm, 30 sayfeyî; tenê 3 humarî). Jina Serbilind, dorê 1990 de Cînîyanê Welatparêzanê Kurdistanî (Yekîtîya Jinên Welatparêzên Kurdistan) Kovara aşmane (4 Gulan 1993, Leverkusen, Almanya, tirkî, 30 sayfeyî). 'Jiyan' Yewîtiyê Cînîyê Kurdistan (KOMJIN: Yekîtîya Jinên Kurdistan-Kurdishce Frauenzeitschrift) serey 1990 de (1 Adar 1991, almankî, tirkî, kurdkî, Köln, 12 sayfeyî). 'Yekbûn' Yewbîyayîşê Cînîyanê Kurdî (Yeketî Afretanî Kurd) Hollanda (No. 2, sere, Kurd 2600 zoetermeer, soranî û kurmancî, 40 Sayfe, 2, 1990).

² Pirtûgê ke kurdkî nusnayê ancî ageyrayê kurmanckî. Meqaleyê ke kurdkî nusîyayê ancî açaryayê kurmanckî humarê înan zahf tengo (Shahrzad Mojab)

³ Serê xebatê cînîyanê kurdan de çend nimuneyî: Edîtorê rojnameyê Kanadayî yê femînîstî waşt ke serê cînîyanê Kurdan de humarêko arizî veco. Qeybê weşanî 35,000\$ lazim bî. Edîtorî emîn nêbî ke rojname bêro weşanayîşî û go bêro rotişî. Kanada dewletanê dewlemendan ra yew a. La weşanê medya yo ke akademîko û akademîk nîyo binê bazarê Dewletê Yewbîyayeyî Emerîka de yo. Dorê 1990 de çend rojnameyî Kanada de bîyê çin ê. (Shahrzad Mojab)

⁴ Kurdistan (1898-1902) Rojnamey Kurd Teavun û Terrakî de (1908-1909) serê cînîyan de qet nuşte çiniyo.

⁵ Dr. Abdullah Cevdet 'Hîtabêke' Rojî Kurd, 1 (2 hazîran 1329/15 Hezîran 1913: 3)

Di netewîtiyê kurdan de qeybê reformê cînîyan dest bi pawitiş kerdî. Reformê ewilî ser perwerdetî de bî. 1913 de nuştoxê ke vatêne gere îlm û perwerdetî bide yo cînîyanê kurdan.⁷ Dimayê şerî ra nuştox vano ke “qeybê cînîyan zî gere perwerdetîya moderne bêro dayîşî.”⁸ Perwerdetî qeybê cînîyan zî newekerdîşî yo. Newekerdîş tenî cînîyan rê nê, pêroyî gelî rê bide ardiş (lêanîn) biyo. Xusûsen ciwananê kurdan rê nê ciwananê qatê binê înan rê zî lêanîn kerdêne. Nuştoxêko welatperwer wina nuştêne “seyîn cuyeke de înanêko bê wer nêbeno, ana zî welat û dewlete zî bê perwerdeyî nêbena.”⁹

Perwerdeyê cînîyan û keynan, miyanê perwerdetî de cayêko hîna hîra gêno. Qeybê welatparêzê kurdan zî welatperwerîyê serkewte û biyayeyê perwerdetîyê cînîyan akerde yo, ê hetêka cînîyê kurdan rê ayakerdişê welatperwerî hem zî kehanşopîyê cuye hetê mamosta wa barê yewnîn bî. Sey mamostetî zî nêbo, pêmendîşê ehlaqê kurdan dadîyan qicekê xwu kerdêne yew. Nuştoxê ke wina nuştêne: “Temelê neslêko ke bêro go cînî berzê. Eno ana yeno famkerdişî ke, eke cînîyanê xwu weş nêkerê wey û cay dadîyan nêzanê yetîm manenê.”¹⁰

Cênîyê kurdan tena perwerdeyê qicikanê xwu kenê. Dadîyê kurdan hamyayîşê qicikanê xwu mûnena. Nuştox vano ke “cînî weş bi welatperwerî û dadî bi perwerdeyî wey bê.”¹¹

Îdea keno, qeybê wendekaranê xwu di meqaley xwu de vano perwerde û qaydeyê pedegojîkî bibê, cînîyê kurdan qicekanê xwu bierdem go wey kerê û go qicekê înan esasê welatê xwu weş berzê.¹² Civaka Jinên kurd sera 1919 de pelêko Kürdistan Tealî Cemiyetî yê ayakerdişê cînîyan saz bîyo. Nuştox di meqaleyê xwu de civak pîroz kerdo. Ezîz Yamulkî perwerdeyîyê dadîyanê kurdan ana ardo zıwan: “Averşîyayîşê kurdan eyro bi sereçarnayîş ameyo qefelnayîşî. Awtanayîşê cînîyanê kurdan o medenî minnetdarî heq keno, çimkî sey her welatperweran medenîyetê kurdan zî veraberdiş û averşîyayîşê cînîyan gere bibo.”

Binê rastkerdişê nê prensîbî de weykerdişê qicekan est o; di verekê dadê qicekan de qicekî dînî, perwerdeyî, ehlaq û çand de xwu musenê.

Dima ra perwerdeyê înan kena wey û tarîxê înanê şeş hezarî serE pê gênê û perwerdetîyê xwu û sadiqîya xwu nîşan danê. Pê toximê înan bêro rakerdiş, verekê dadê înan, înan rê beno welatparêzî û bi seran ke yenê xerepnayîşî vernîyê xerepnayîşî yeno girewtîşî.

⁶ Ergenî Medenî Y.C., ‘Kürtler’de Kadın Meselesi’, 12

⁷ Ergenî Medenî Y.C. ‘Kürtlerde Kadın Meselesi’, 12

⁸ Menduh Selim Bey, di eserê eyê: ‘Kürt Kadınları Teali Cemiyeti, Kürt Talebe Hêvî Cemiyeti’ Jîn 20 (4 Hezîran 1335/1919).

⁹ Bedirxan Mehmet Osman, ‘Kürtlük ve Kürdistan’ı Yaşatmak 2, Kurdistan 8 (29 Gulan 1335/1919/98)

¹⁰ Memduhê Vanî, C. Selim Bey ‘Kürt Hanımı’, 9.

¹¹ Qeybê nê fenomenî biewnîyê; mîsal, Sen (1993); Najmad, (1998) û Shakry (1998). Meqaleyê Gaitskell û Unterhaterî (1989) Bedilyayîşê dadîyan û spartekê înan di tarîxê sosyo-aborî de dest pê beno.

¹² M. C. Selim Bey, ‘Kürt Hanımı’ 10.

Ê bi seran ke ezîyet ancenê û birîndar benê go birînê înan bibê weş. Xebatkarîyê înan ke nêbenê rincanî go weşîyê xo bikerê destê xo.¹³

Akerdişê cemîyetê cînîyanê kurdan de helbestvan înan pîroz keno û perwerdeyê dadîtî keno berz û helbestê xwu yê kurdî de ana nusneno:

Wextê ma ra persîya yo: "Îlm û averşîyayîş deyndarê kamî yo?"

Cewab dano: "Cînîyan rê"

Ana zî bi roc û şewe miyane nêdanê xebatê xwu pê qicekanê xwu bieşkê weykerê. Bîyayîşê welatê înan girêdayeyê înan o.

Bîyayîşê însanan ra nat, însan nê baş o nê xirab o. Başî înan yan zî xirabî înan weykerdişê dadîyê înan ra yo. No keremkerdişê Pêxemberî yo: "Cennet binê linganê dadîyan de yo."

No aqil û fam weykerdişê dadîyan ra yeno.

Averşîyayîşê qicekan zanatîyê dadîyan ra yeno.

Înan ehlaqê dadîyanê bê qusûrî ra areste bikerê.

Heta ma mîyeser bibin ma go aver şorin.

Heta wextê cê bêro ma nêvindenê

Va dadîyan cemîyetê ke pîl akerdo

Homa, ti serkewtiş bidê înan

Bimbarekan înan rê teksîr meke.....¹⁴

Di vatişo welatparêzî de reformê zîwanî de cînî zî rol kaykenê sey zîwanzan ya zî akademisyenî hîna zehf zey neteweyî. Cînî û zadeganî (mîrza) hetê fikirayox û eylemcîyan de kurdê arizî hameyne helsegnayîş. Cînîyê ke dewwarî de cûyenê eke kurdkî nêzanê înan dir tay qisey kenê, na sebeb ra hetê welatparêzan ra qiseykerdişê înan kurdkîya înan saf a, zîwanê înan nêkewto binê tesîrê zîwanê xerîban. Pirojeyê standartî de cînî hetê reformcîyê zîwanî ra xizînayke netewî ameyne hesebnayîş.

Bi arizî reformê zîwanî de yeno aktîf fikirayox Xelîl Xeyalî averberdoxê zîwanî de standartêke peyda kerdo. Xebatê reformê zîwanî de nuştiş û vatişê Edebîyatê Kurdî de vendayne netewîdarane ke mîsalan arê bidê. Eyro pêroyî qebûl vînenê ke zîwan saf netewe,

¹³ Ezîz Yamulkî, 'Kürt Kadınları Teali Cemiyeti Müsameresi Münasebetiyle' Jin 25 (Teşrin-i Ewel 1335/ 2 Ekim 1919: 14-5)

¹⁴ 'Ebdurrahîm Rehmî (Ji mala Hekarîyan), Ji bo civata dayîkan, Jîn 22 (2 Temmuze 1335/1919: 16).

ziwan o entellektuel nîyo, ziwano ke şematî de (qelebalix) yeno qiseykerdişî, bi arizî zî ziwane cînîyano.¹⁵

Di netewîtî de rolêke deayne cînîyan. Cînî nîşaney çandîyê, ey dadîyê qicekanê netewî û perwerdekarane ey netewekaran re çimey neweşîya arizîyan ra yew: cênekê binê tesîrê şarî de bimanê û Kurdîya xo bikerê vinî. No problem vernîyê şerî de zî di nuştoxan ardbî ziwano. Nuştoxêko ke Xarpûtî dayêne dasinaşnayîşî xemgirewtişê xwu ana ardêne ziwano û vatêne cînîyê kurdan kenê tirkperwerî:

Eke tiya ra şinê şaristanî benê zêde kî mîyanê enya de cînî bal antêne. Cînîyê şaristanan (eke bîyê tirkperwerî) ke cînîyanê dewan ra benê cîya. Cînîyê dewan xwu ra emînê, bi qewet ê, xebatkar û azade yê; ehlaqê înan di cînîyanê şaristanan de tayeko. Cînîye ke dewan ra ameyê xwuzayî û milletperwerîya xwu kenê vinî, benê serdinî, benê bêtaqetî û benê barî, ez no samedî meraq kena. Nê milletê xwu cade verdenê, ê qic vînenê û vanê ma rayîrê şaristanî de şinê. No xeletîyo ke şar mêrde û cînîyan beno serê rayîrê xwu.¹⁶

No sebeb ra akerdişê probleme cînîyan de komelayê reformê cînekê kurdan, goreyê netewîxwazan vernîyê cînîyê kurdan abo (bêro akerdişî); ê ma goreyê xûsûsiyetê kurdan netewîtî înan. Serê pirsgirêkê cînîyanê kurdan di meqaleyê xwu de Erxenî Medenî Y.C. ana niştêne: "reformê xûsûsiyet û hişyarî cînîyanê kurdanê şaristanî ke nêkerê vinî mumkun o ema gere zahf xîret bikêrê."¹⁷

CIYA Û MODERN

Welatperweran hetêke de cînîya kurdan saf û kurd girewtêne het o bîn de zî cayo hîra de cînîyê kurdan mîyanê standartê komele û netewîtî de rastê sey cê û vergirewtişî ameyê. No didilî (di zerî) ana sererast bî ke cînîyê kurdan lazimê wextî qefelna yo û tenî cînîyanê kurdan rê perwerdetîyê kurdan lazim o.

Nuştoxê welatperweran di meqaleyanê xwu de cînîyê kurdan day verê misliman û osmanîyan, cînîyê kurdî deha serepîl û azad hesebnayê. No 'rast' milletê kurdan cîya, netewe û di dinyayê netewe-dewletan de bi ferqî xwu ardo ziwano û projeyê welatperwerîyê xwu averberdênê.

Welatparêzan netewîyê kurdan yew netewe qebl kerdêne û vatêne ma tarîx, edebîyat û ziwano xwudestdayîş sey netewe dozê xwu awan kenê û mîyanê nê de cînîyê kurdan bê hemtac û serê osmanîyan ra yê.

Welatperweran vatêne 'wa cînîyê kurdan kurdîtiya xwu hemet bikerê û ê ke xûsûsiyetê xo kerdo vinî wa newera kurdîtiyê xwu biyarê ziwano; çimkî eke netewîyê en safan ra şibhe bizêyo, tim netewîtî zî kona binê şibhe.

¹⁵ Kurdîyê Bidlîsî (Xelîl Xeyalî), 'Kürtçeyê dair' Jin 15 (30 Adar 1335/1919:14)

¹⁶ (Anonîm) 'Kürdistan Mektupları 3' Hetawî Kurd 3 (29 kanun-i Ewel 1329/10 Ocak 1914;15-6, Türkleştirme politikaları ve Kürtlerin buna tepkileri).

¹⁷ Ergani Madenli Y.C. 'Kürtlerde Kadın Meselesi, 12'

Welatperweran rê kurdîtiyê "safîti" cîyayîşê bikerê binê pawitnayîşî tenî sînorê cînîyan de nê; her çiqas vatişanê xwu de welatperweran rê cînî cayêko arizî de bê zî no rastî nîşandayîşê miletê kurdan de ratêkerîde destkewtene yo.¹⁸ Bi rastî zî persgirêkê cînîyan wexto ke kewt raste, cînî û kurdî serê sîyasetî de xwu mîyan de mînaqeyeyî hameyne kerdişî û di vatişê welatparêzî de ê bînî û kurdî cîyakerdişê înan hameyne înkarkerdişî. Welatparêzê kurdan ra yew Abdullah Cewdet, vatêne "ma di ana wextêke de yê ke miletî qerardarê û yenê kerdişî." Peynîye seseranê newyesinan de sey refê entelektuelê osmanîyê bînan fikirdarê¹⁹ kurdan û tarîxê înan ke bêro tirkkerdişî na hetê sîyasetî û estbuney kurdan ke ameyne înkarkerdişî kurdan gereyê no çî kerdêne. Pirsgirêkê tirkkerdişî sey 1913 de ra yo ameyo destpêkerdişî,²⁰ ema dimay şerî ra bî zêde.

Entelektuelê kurdan vernî de mîsal, Kurdistan ra 'şaristanê Rojhelatî', 'mîntîqa Rojhelatî', 'Anatolyayê Rojhelatî', 'sinir' û hetta 'Ermenistan' behskerdişî ra verba vecyay.²¹

Welatperwerê kurdan tena verba (karşî) polîtîkayê tirkkerdişî nêmendî û vat ma netewîke yê, cînîyayê qeybê ke kurdîti xwu îspat bikerê xebate kerdene.²² Cînîyê kurdan zî qeybo ke vatêne ma tirkan, ereban û refê osmanîyanê bînan ra cîyayê xebate kerdêne. Qeybê cîyatîyê xwu, kincê xwu û cûya xwu nîşan dayne. Siyaset de zî projeyê înan bî ke neteweyke cîyayîti dinya rê îspat bikerê û statukoyko arizî biqefelnê. Hetê dînî de zî cîyatîya xwu ardêne ziwan. Memduh Selim Bey di nuştayê xwu de wina behs kerdênê:

Cînîye kurdan di îslamî de wayîrê statuke berzîde yê, na statu hîra ya. Karê ulema û perwerdekaran tena dîn muhafazekerdiş nîyo. Barê înan o yo ke dînî goreyê wextî raver (aver) berê. Îslam zahf rayan çewt yeno famkerdişî. Heqê cînîyan û îslam ê konê pê, di îslam de cayê cînîyan hîra yo. Ez ana fikirêna ke ma çend bêjê neteweyî mislimanan kolanewe bikerin go bes bo.²³

¹⁸ Welatparêzî yê cînîyanê xwezayî ye têgerê (têkilîyê) çandî û akademîsyenê ke 'eleqedarê refîti girewto dest. Deniz Kondiyati (1919) mîsal: Cînîyê welatparêzê tirkan û îslamperwerê osmanî û çandê heme osmanîyan û nîşandayîşê xwezayîyê ye çandî sey nîşandayîşî girewto dest.

¹⁹ Kurdê ke gere kenê ke polîtîkayê tirkkerdişî refê tenî nîyê goreyê Stavro Skendî Arnawidî zî 'mîyankerdişî' (merkezileştirme) û 'tena ziwanê tirkî' verba vecîyayne (1967: mîsal 90, 144) zahf nuşttoxî zî welatparêzê refî ereban zî verba na polîtîka ameyne. (mîsal. Houry 1983: 58-9). Henî nuşttoxê bînî vanê ke welatparêzî ereban, vernîyê welatparêzî tirkan (Hanioglu 1908) bîya.

²⁰ Rojî kurd û hetawî kurd de tirkkerdiş.

²¹ Hizanizade Kemal Fevzî, "Hükümet-i Hazıray rê mektubo akerde" Jîn (10 Adar 1335/ 1919.2). Xişmê entelektuelê kurdan, muhtemelen dimay şerî ra hetê kurdan de Mudurîyetê Umumî ê eşiretan, muhaciran ra yew vilaweke çapkerdî ra vecîyayo. Kurdîyê Bidlîsî di meqaleyê xo de vilaweke Mudurîyetê Ummumîyê 'Eşiretên Muhaciran bi nameyê 'Hetê neşrîyata kurdan ra Mîtê Dehaqî' vist ra. Kurdîyê Bidlîsî (Xelîl Xeyalî), Neşrîyeta mudurîyeta Muhaciran da "Kurdî" munasebetê mîtê Dehaqî" Jîn (7 teşrîn-i sanî 1334/1918:7-11).

²² Hetê Kurdîyê Bidlîsî (Xelîl Xeyalî) di meqaleyêko xwu de ardo qeleme, "Kürtler iranî değil midir? Jîn (18, 19, 20 û 21) misale nê nuştîşîye.

²³ Wanli Memduh C. Selim Bey, Kürt Hanımı, 6.

Cayna de zî ana vano: “Eke ma heta eyro perwerdeyêko berz bidayne înan û qeybê cilanê înan ê xwuradayîşî zî perwerde bikerdêne ma ga na persgirêke akerdêne, açaxî ga meqsedê ma şoro sere.”²⁴

Memduh Selim Bey serê persgirêkê cînîyande ‘vato ke Kurdî musulmanê la îslamî goreyê lazimatî xo kerdê “millî”.²⁵ Deha zî Kurdan tenê îslam goreyê xo rocî niyardo eynî wext de zî vato :”ma goreyê cîrananê xo daha raver şîyê ” û na berdewan kerdo. Pîçî daw o serê na xale û statuye cînîye komele ê kurd xodesta dayîş kerd o. Misal na vato:

Cînîye Kurdan azadê û wayîrê keyî yê. Goreyê îslamî kehenşopê, zêde xo nêpeşenê di cade xo pêşenê. Mêrdey qîmet danê cînîyan û cînî mîyanê jîyanê civakî de ca gêne.²⁶

Cînîyê Kurdan mesulîyetê mêrdanê xo zî genê serê xo, misal ‘eynî sey mêrdan meymanan hewênenê. No seycê ke civakî yo û temelê medenîyetî yo. Netewê ey kurdan sey ercîyayîşî û erdemî yeno destgirotîşî.²⁷

Cînîyê Kurdan goreyê cîrananê xo ra sehîn cîyayê, qeybê nîşandayîşê ey û dima ra zî di vatişê kilîte çekuyê ‘azadîtî’ de qefelnayîşê standartê wextî yo. Ergenî Madenlî Y.C îdîa kerdo ke xo ra vernîyê şerî zî di mîyanê Kurdande nê çî estî bî; nê çî ‘wazenê mîyanê malbatî de wazenê mîyanê komelî de bo... cînîyî û malbatî sey nêweşî ke yeno helsenayîşî(değerlendirilmesi) go no persgirek bil ez û rehet bêro akardiş. Sey dakera ey alfabî, reformê cînîyan zî go bi asanî çareser bibo’.²⁸ Perodayîşê mîyanê refande cînîyan navbêrî kerdêne û ameyne vatişî ke ‘di şaristanan de orjînalî xo nêkerê vinî û ma no çî niyarin verê çiman, qeybê zafan bi zafî , di jîyanê dewande konumê cînîyan ser û verê niyo.’ Na berdewam keno, “ dewe kurdan û şaristanê înanê piştişê cînîyan erênî(pozîtîf) yeno vînayîşî. Dîn û piştiş bi mantiqî yeno hesebnayîşî. Cînîyê kurdan qet xo zêde nêpeşenê û bi azadî eşkenê bigeyrê. Çimkî bi rastî, bê perwerdeyê û qalinê/wişke ema ehlaqê înan qewetlî yo.” tenê kemasî înan, perwerdetî û bîlimê (îlîmê) no çaxî(wextî) yo. Eger nê çî bideyê cînîyan ey Kurdan goreyê karakterê ya bîlîm û perwerdetî go açarnayîşê ay û persgirêkê ya bi asanî a bo.²⁹

GEYRAYÎŞÊ CÎNÎ YÊ KURDAN Ê DÎPLOMATÎKÊ NÎMECETÎ

Îstanbul hem seserê êy vîstina de hem zî serê vercoy de biya şinasê serperodayîşê cînîyan ey kurda nê diplomatîkê nimcetî cînîyê kurdan bi awtanayîşê ameyê şinasnayîşî û qeybê diplomatîkê nimecetî şîyê huzurê padîşahê Osmanlî. Begê Cizîre Mîr Muhemmed gava ke merd cînîyê êy lacê êy piya şî paytext, qeybê sermîyanê mîrîtî xo qerarekê da vetîşî û geyra a.

²⁴ Wanlî Memduh C. Selim Bey, ‘îkî Eser-i Mebrur....’

²⁵ Wanli Memduh C. Selim Bey, ‘Kürt Hanımı’7.

²⁶ Wanli Memduh C. Selim Bey, ‘Kürt Hanımı’8.

²⁷ Wanlî Memduh C. Selim Bey , ‘Kürt Hanımı’9.

²⁸ Erganî Madenlî Y.C. ‘Kürtlerde Kadın Meselesi’ 11.

²⁹ Erganî Medenlî Y.C. ‘Kürtlerde Kadın Meselesi’ 11-2.

Şinasê tarixê Kurdan Şerefxan na cîneke ;’’fezîletkar, bîaqil, wayîrê ‘ezîmî û tedbîrkar’’ dawa naskerdişî.³⁰ Cînîke bîne zî cînîyê Salih Begî ya. Salih Beg, begê sekeman bî. Cînîyê Salih Begî şîna İstanbul û halê begî yê xo dîyarî kena.³¹ Dimay na mîsalan seserey newyesina de Fatma ya Sîya (Kara Fatma) serpirodayîşê paytextê împaratorîyê Osmanî İstanbulî kena. Sera 1853 de wextê şerê Qırımî dest pê kerd bi 300 esparê xo şîya İstanbul huzurê paşay qeybê cê.

Na geyrayîşê Fatmaya Sîya di medyayê Ewropîde caykew hîra girewto. Nê serande sey mêrdan bi esparî Uskudarde geyrayîş karê her cînî nêbî. Fatma wa Sîya bi cesaretê xo bi refêke mêrdandir şîya İstanbul. Mîsal The Illustrated London News, Glubus, Le Tour du Monde, Svanska Familj; Journalen, sey Kadınlar Dünyası, İngîlîz, Alman, Fransız, İsveç û rojnameyê Osmanî û kowarande bi rêzan xeberê Fatmaya Sîya vecya yê.

Serê nê geyrayîşê Kara Fatmade xeberê yewîna di The Illustrated London News bi nameyê ‘’Kara Fatma İstanbulde’’ çap nêkerdo (22 Nîsane 1854). No niştişte vatbî ke Kara Fatma hetê Mareşî ra keynaykey ‘eşîretê Kurdan ra wa.³²

Henî çimeyê bînî zî vanê Kara Fatma Rewandîz³³ ra wa û Meletî nîşan danê.³⁴ Xetirê geyrayîşê Kara Fatma ê İstanbulî serê awtanayîşê û qehremanî cayde zî yeno vindertişî. Na ray zî Kara Fatma 1877-1878 hetê Erziromîde şerê Rusî de ma ay vînenê.³⁵

Çend îllustrasyonê Kara Fatma sey The Illustrated London News, Globus Le Tour du Monde, Svenka Familj-journalen, Kadınlar Dünyası... rojname û kowarande vecîyayê(neşr bîyê). Kara Fatma nê neşrîyatande ‘’Kürdistan Aslanı’’,³⁶ ‘’Kürt Prensese’’³⁷ û sey ‘’Kürdistan Kahramanı’’ ameyne tarîfkerdişî. Kovarêke ê İsveçî 1881 de serê Kara Fatma de bi nameyê ‘’Amazonê’’ ke niştey neşr kerd. Di ne nişteyî de seserê ma de sey Tassos Clorinda Kara Fatmayê Kurdan ameya meydan û bal anceno

peymendişê Kara Fatma û Jeanne d’Arcî. ‘Eynî kovarede hetê A.Wanjura ra îllustrasyonê ke ey Kara Fatma ameyo xêzkerdişî.

Kovarê Le Tour du Monde 1867 de di humarekeyê xo de îllustrasyonê ke ê Kara Fatma sey mêrdan neşr kerdo. Henî çimeyê Tirkande no rism (wêne) sey cînîyê ‘’tirkan’’ ameyo nîşandayîşî. ‘Eynî rism Aynur Mısıroğlu di pirtugê xo yê Kuvay-ı Milliyê de ‘’Kadın Kahramanları’’ de sey cînîyanê Tirkan ameyne nîşandayîşî. Orjinalê nê îllustrasyonî 1997 de di İstanbulde ke ame rotişî, di binê yê de ‘’Kurd Prensî’’ (La Princesa Kurde) cay xo de nişte bî.

³⁰ Şerefxan, Şerefname- Kürt Tarîhî, İstanbul, 1971, ‘Erebi ra açaryox: M. Emîn Bozarslan, s. 153.

³¹ Şerefxan, Şerefname, s.200.

³² The Illustrated London News, 22 Nisan 1854.

³³ Amand V. Schweiger-Lerchenfeld, Qiwînnan bland skilda folk (Farklı Halklar arasında Kadın), Stockholm, 1881, s.59.

³⁴ Halil Hamid, Alem-i Nisan-Kürd Kadınları, siyanet, no 15, 1914.

³⁵ Bani Kovarê Siyanetî ra eynî humar ra.

³⁶ İlhami Yazgan, Kara Fatma İstanbul’da, Özgür Gündem 12.9.1993.

³⁷ ‘’Les Kurdes-Les Yezidis’’, Le Toun Du Monde, cilt: 16, 1867, s.92.

Bi nê îllustrasyonê çimeyê verînande çar hebî îllustrasyonê Kara Fatma estê. Na ray zî Kara Fatma bi esparî nê, ma ya paya ra (serê ningan de) vînenê.

Binê 'eynî rismî de "Kara Fatma- qehremanê Kurdistan" (Kara Fatma-l'heroine du Kurdistan) ca grewtêne. Wergerêke (kopya) nê îllustrasyonê di pirtuke Pars Tuğlacî ê çaxe Osmanlî de cînîyê îstanbolî de ca grewtêne. Pars Tuğlacî no rism çimeyke ê Fransizaran grewto la behs nêkeno. Hetêna ra zî "Kara Fatma Qehremanê Kurdan" , (Kara Fatma-l'heroine du Kurdistan) ifdeyê bi tenê "Kara Fatma" açarna yo û rismênaw bîn zî bi nameyê "Kurd süvarisi" binê cê de ništo (Doğulu süvarî). Çimey Kurdanê verocoyde ma tayek rastê nameyê Kara Fatma yenê.

Qasokê ma zanê en 'ewil Kamiran Bedîrxan 1937 de pirtukê xo yê ke bi nameyê "Adler Von Kurdistan" ke almanî de neşr bîyo Kara Fatma ra bi pens (övgü) behs kerdo. Padîşa Kara Fatma ra perseno:

_"Qehremanêka zey to seyîn beno ke Tirkî nêzana?"

Kara Fatma na bersiv dana:

-Paşayê min eger to Kurmancî/Kurdî bizanayne îcab nêkerdêne ke ti Tirkî bizanê."

Henî niştoxê Tirkî mîsal Ahmed Cevdet Paşa û Mîthat Efendî di verejanê (yapıtlarında) xo de di dekera ê Kara Fatma de zanayîş danê. Di seseran ê newyesina de nameyê Kara Fatma medya ê dinyade zahf bîyo vila. Aynur Misiroğlu di kolanêyew xo yê cînîyanê Tirkan de ke ardo qeleme Kara Fatma "Tirk" qeub kerda û 1913-1921 de di kovarê Kadınlar Dünyasi de eg hetê Kara Fatma ra ameyo vatişî tegrîf kerdê. Aynur Mısıroğlu 1976 serê di pirtukekê ê xo de ca dayo na niştişê Kadınlar Dünyasi de la bendê yewîna ke qalê Kara Fatma yeno kerdişî bi hişyarî ca nêdawci. Çimkî no bendo yewinîn vano ke Kara Fatma hetê Meletî ra keynay begêkeyê Kurdana. Di çimey tarîxê Tirkan de têde têde(sık sık) ma rastê nê çendşandî (çarpıtma) yenê. Di niştişte ma rastê yew xale yenê ke bi nameyê Îbo yew mişawirê Kara Fatma bîyo û ya ra zahf peliknayne (çekinirmiş).³⁸

³⁸ Seranê dimayînan de bîbliyografî yê dewlemend ê Kara Fatma virazîyayo, nê dakera ra banîyê.

*Kara Fatma at Constantinople, The Illustrated London News, 22 Nisan 1854.

*Les Kurdes –Les Yezîdîz, Le Tour du Monde, cilt: 16, s.92, 1867.

*Dscharîdat al-masriyah, no 730,4.11.1877 (bkz.Cemal Nebez, Die kurdische Zeitschrift "Nischtiman", Stockholm,1985,s.133).

*Amand v. Schweiger –Lerchenfeld, Qvinnan bland skilda folk, Stockholm, 1881, s.59.

*En amason, Svenska Famiji-Journalen, no 11, 1881.

*Kara Fatma, Kadınlar Dünyasi, no 100, 1913.

*Halil Hamid, "Alem-i Nisvan: Kürt Kadınları", Siyanet, no 16,1914.

*Kamuran Bedirhan&Herbert Örtel, Adler von Kürdistan, Berlin,1937.

*Ahmet Cevdet Paşa, Ma'rûzât, İstanbul, 1980 (goredê Ahmet Cevdet Paşayî ra Kara Fatma mensubê eşîratê Cerîdî ya, s.147).

*N.Medyalı, "Kürt aşiret lideri Kara Fatma Hanım İstanbul'da Osmanlı Sultanı ile Görüşüyor", Berhem, no 5, 1989.

Martin van Bruinessen, "Matriarchy in Kurdiatan? Women Rulers in Kurdish History", The International journal of Kurdish Studies, cilt:no 1-2, 1993.

*Aynur Mısıroğlu, Kuva-yı Milliye'nin Kadın Kahramanları, İstanbul, 1994, s.45.

SAZKERDIŞE CEPHEYÊ CÎNÎYAN Û MÊRDAN

Serê seseranê vîstina de di mîyanê şarî de dakerayê cay û rolê cînîyan, Împaratorîya Osmanî de neqlo verên ana hîra û bi hişyarî yeno mînaqêşkerdiş. Na dakera de fikrê neweyî est ê.

Qewetêko polîtîk, kulturî û etnîkî bîyayîşê cînîyan ê kurdan nê newbîde newe newe keşf bîyo. Rewşê cînîyan mîyanê kurdanê weçînayî de newe bihişyarî ameyne girewtiş.

Bi tenê cînîyan nê, mêrdan zî bi paştgirewtişî mîyanê nê leqê cînîyan de ca girewtêne. Hetê menşê qewmî ra çend roşinvîrê kurdan, qeybê ayakerdişê cînîyanê osmanî rolêko pîl kay kerdêne. Mîsal Abdullah Cewdet, Qasim Emîn, Zîya Gökalp û Mewlanzade Rifat nînan ra çend kesî yê.

Roşinvîrê Kurdan ra Abdullah Cewdet di nuştîşanê xo de herdem qalê vergirewtişê heqê cînîyan keno û bal anceno ke averşîyayîşê komelan de rolê cînîyan û dadîyan pîl o; ".....ma manen babîyanê xo ra zêdetir nîçikê (uzantî) dadîyanê xo yê...."³⁹

Roşinvîrê kurdan Abdullah Cewdet, Îshak Sükutidir Elezîze de mektebêke kenê a ke lacek û keynekî pîya şorê ci. Niştêyê Abdullah Cewdetî yê serê cînîyan de di çend kovarî û rojnameyî ciya de neşr bîyê. Mesela yew estanika keynayê Abdullah Cewdetî Gule kovarê 'İçtihat'î de yena neşirkerdişî, binê na estanike de yew nuştêyê Abdullah Cewdetî bi nameyê "Kadın ve Siyaset" neşir bîyo. Abdullah Cewdet nuştêyê na dakera de fikrê xo yê serê cînîyan de bi kilmekî beyan keno.⁴⁰

Qasim Emîn (1860-1903) roşinvîrê kurdan ra yew o ke Misir de çende serrî ciwiya yo. Nuştêyê ke serê cînîyan de nuştê hem dinyayê ereban de hem zî ê Ewropa de vengeko zehf berz dano. Aîleyê Qasim Emînî kurdanê Silêmanî ra yo. Ey Fransa de huqûq wendo û dewreke yo derg de Misir de dadgerî kerda. Kîtabê Qasim Emînî yê bi nameyê "Kadınların Özgürlüğü" bi nameyê "Hürîyet-i Nisvan" 1908 de açarnayo tirkî la goredê Dr. Bernard Caporalî hetê hukumatê ê zemanî 1905 de ameyo qedexekerdişî. Yew nuştêyê nuşttoxîyo bîn zî "Yeni Kadın" o. Keso ke êwilê coy vato Qasim Emîn kurd o, M. Emîn Zekî Beg o ke derheqê zîwanê kurdan de xebatê ey est ê.

Yew o bîn ke serê zîwanê kurdan de xebatê ey estê Zîya Gökalp o. Zîya Gökalp bi xwu kurd o la şîyo Îstanbul û xebatê xwu yê zehfînan serê zîwanê tirkî de kerdo, la Îstanbul de rastê roşinvîrê Kurdan ameyo.

*Rohat Alakom, Li Kurdistanê Hêzeke Nû: Jînen Kurd, Stockholm, 1995.

*İlhami Yazgan, "Kara Fatma Efsanesi" I-II, Özgür Politika 31.5.1996- 1.7.1996.

³⁹ Dr. M. Şükrü Hanioglu, Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi 1981. s.174.

⁴⁰ Dr. Abdullah Cewdet, "İçtimai Hayatta Kadın", Sûs, no 42, 1924, "İçtimai Hayatta Kadın: J. M. Köyü ve Kadın", Sûs, no: 43, 1924, qeybê nuştêyanê Abdullah Cewdetî serê cînîyan de nuştê biewnîyê "Kadın Dergisi Bibliyografyası", İstanbul, 1992. Ancî biewnîyê "Kadın ve Siyaset" de nuştêyê keynayê ê Gulê zî nê humarî de ca gêno "Küçük Satıcı", İçtihat, no 298, 1930.

Jobînan dir wext derbas kerdo û dimayê ey ra serê cînîyanê kurdan de xebate kerda. Xebatê ey ê serê cînîyan de fikrê ey goredê nuştoxê bînan ra henî zî vernî de yê. Zîya Gökalpî serê zîwanê kurdan de xebate kerda.

Mîyanê kolanê ey de vano ke, “mîyanê kurdan de zî henî rayan cênekî sey mêrdan mîsalê mêrxasî û qehremanî nîşan danê”.⁴¹ Zîya Gökalp mîyanê kolanê xwu de nê vatişê kurdan vano: “Şêr şêr o/a, ha cînî ha mêrde” (Aslan aslandı, ha erkek ha dişi fark etmez).

Îstanbul de şexsîyet o balanteyê kurdan o ke bêsubhe Mewlanzade Rifat o. Mewlanzade Rifat kurdanê Silêmanîye ra yo. Îstanbul de bi serranê dergan ciwîyayo û tîya rojnamevanî kerdo. Bi fikranê muxalîfî yeno naskerdişî û zehf rojnameyî vetê. No semedî ra zehfê rayan yeno qefelnayîşî, şirawenê nefî (surgûn). Dima ra ê daxîlê lîsteyê 150inan kenê û şirawenê nefî. Hetanî tarîxê mergê ey 1930 de Suriya de heyatê xwu bi nefî derbas keno. Bi Ûlwîye Xanimedir zewecêno. Ûlwîye Mewlane (1893-1964) serranê 1913 ra dima Îstanbul de bi nameyê “Kadınlar Dünyası” (Monde Feminin) kovarêka cînîyan vecena. Na kovare 194 humarî vecîyaya.

Na kovare “Kadınlar Dünyası” mîyanê cînîyanê Osmanî de dîn, mezheb û etnîkî de cîyayîş nêkena û bena vengê heme cînîyanê Osmanî. 1919 de ke ameyo sazkerdişî “Kürt Kadınları Tealî Cemîyetî Nizamnamesî” tiya de çap bîyo. No nîşan dano ke na kovare beyrayê xwu heme cînîyanê Osmanî rê akerdeyo, miyanê cînîyanê roman, armenîyan, kurdan, arnawudan û çerkezan nê rojnameyî de tewir tewir têkilî ameyo meydan.

No vecyayîşê kovarê “Kadınlar Dünyası” bi zimînîko pîl veng dano. Henî medyayê Ewropayî vecîyayîşê na kovare di medyayê xwu de ca danê ci. Mesela Almanya de Berliner Tageblatt de, Swêd de Dagny de ca dawo ci. Ûlwîye Mewlane yew roportajê xwu de vana ke vetişê fikrê na kovare ewilê coy mêrdeyê min eşt meydan.⁴² Çîko balkeş zî no yo ke dimayê humarê 163 ra pey mudurîyetê na kovare Mewlanzade Rifatî kerdo. Hetê bînî ra zî qeybê mêrdeyî mesulîyetê xwu bîyarê xwu vîrî bi nameyê “Erkekler Dünyası” serra 1914 de yew kovare veta. Semedê na kovare yo en pîl no yo, mîyanê “Kadınlar Dünyası” û “Erkekler Dünyası” de têkilîyeke virazîyo.

“Kadınlar Dünyası” 28 Gulane 1913 de vecya ya û gerek cînî û mêrdeyî bi heme hewayî sey jobînan bê ke nê vergirotexê cemîyetê Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvanî bîyo weşanê nê cemîyetî. Eke ma biewnîn nê halî ra Mewlanzade Rifat hem cemîyetê Müdafaa-i Hukuk-i Nisvan hem zî vecîyayîşê “Kadınlar Dünyası” de xebatê ey zehf muhîma û bi şexsîyeto ke muhîmî vecêno vernî.

⁴¹ Zîya Gökalp, Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler, İstanbul, 1992, s. 38.

⁴² “Kadınlar Dünjasse och Nurieh Hanoum-En Turkisk kvinnotidning och dess redaktor”, Dagny, no 33, Stockholm, 1913 (nê nuşteyî de yew roportajê Ûlwîye Mewlane ca gêno. Ana zen beno ke no nuşte almankî ra açarnayo. Çunke xebatkarê nê rojnameyî Berliner Tageblatt o. No nuşte ewilê coy nê rojnameyî de bi nameyê Frauen Rundschau çap bîyo.

Na kovara “Kadınlar Dünyası” de wext wext dakereyê cînîyanê kurdan yan zî cînîyanê dakerê kurdan ray vecênê. Yew humara na kovare de vano ke cînîyê kurdan rîyê xwu (suretê xo) nêpêşenê û di Kurdistan de cilê (kincê) cînîyan de ê cînîyanê bînan ra cîyatî bal ancenê.⁴³

Henî humarê “Kadınlar Dünyası” de wext wext vateyê verînan û vateyê meşhurî ca danê ci, mesela rojnameyê 123.an de şexsîyetê kurdan de ke namdarê Abdullah Cewdet, Kamiran Bedirxan û Ehmedê Xanî vatişê înan vecênê û Ehmedê Xanî tîya de bi nameyê şairê kurdan yeno naskerdişî. Humarê 122.nan de Fato Naîlî, cînîya ke kurd a, yew nuşteyê aye vecêno. Fato Naîlî nuşteyê xwu de kurdêkeyo hêsirî ra behs kena. Nameyê nê kurdê ciwanî Qasim beno, şerrê balkanan de beno esîr û fotografê ey zî rojname de ca gêno. Fato Naîlî bal ancena ke nê însanan sehîn êş û elem ancenê no ardo ziwan. Hetê cînîyanê kurdan ra kovara “Kadınlar Dünyası” bêro kolanewe xebate bêro kerdişî. Henî kovarê sey “Kadınlar Dünyası” zî estê, mesela Rojî Kurd, Sîyanet, Jîn.

Se ke ma vat;

“Kadınlar Dünyası” de ameyo vatiş nuşteyê Fatmaya Sîya derheqê cînîyanê kurdan de nuşteyê verînan ra yew o. Serê 1913 de hetê Cemîyetê Talebeyê Hêvî-Kurd de kovara ‘Rojî Kurd’ vecîyaya. Bi înzayê Erganî Madenlî Y.C. “Kürtlerde Kadın Meselesi” ca gêno. Nê nuşteyî de dakerayê serê cînîyanê kurdan de nuşteyê verînan ra yewe yeno hesebnayîşî.⁴⁴

Sera 1914 de kovara “Sîyanetî” de yew nuşte bi nameyê “Kürt Kadını” yeno neşirkerdiş. No nuşte hetê Halil Hamidî ra yeno nuştiş. Balantişê nê nişteyî xususîyetê ewilêcoyîn cînîyê kurdanê vengdayan bi yew a yew ca dano. Mesela sey Fatmaya Sîya, dadîyê Mîr Muhemmedî.⁴⁵ No samed ra tarîxê cînîyê kurdan yeno bal antişî. Serra 1919 de kovara “Jin” de nuşteyê Memduh Selîmî bi nameyê “Kürt Hanımı” kovare de vecêno.⁴⁶ Nê nuşteyî hetê cînîyê kurdan tarîxê înan sey pelge yê yewinî yenê hesebnayîş.

⁴³ Aynur Demirdirek, Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi, Ankara, s.106.

⁴⁴ Erganî-Madenlî Y.C. “Kürtlerde Kadın Meselesi”, Rojî Kurd, no 4, 1913. (Janet Klein, “Clairning the Nation: The Origins and Nature of Kurdish Nationalist Discourse-A Study of the Kurdish Press in the Ottoman Empire”. June, 1996. A Thesis presented to the Faculty of Princeton University in Candidacy for the Degree of Master of Arts. S.112). Nê makaleyê dîyarî de behse ci keno qeybê açarnayîşê swedî biawnîyê Malmîsanij, En artikel om Kvinnofragani “Rojî Kurd”, kovarê Jin no 2-3, Stockholm, 1995.

⁴⁵ Halil Hamid, “Alem-i Nisvan: Kürt Kadınları”, Siyanet, no 16, 1914.

⁴⁶ Memduh Selim, “Kürt Hanımı”, Jîn, no 14.

ÇİMEYÎ

Mojab, Shahrzad (1998), "Muslim Women and Western Feminists: The Debate on Particulars and Universals." Monthly Review 50(7):19-30.

Khalidi, Rashid (1984), "Social factors in the Rise of the Arab Movement in Syria " In Said Amir Arjomand (ed), From Nationalism to Revolutionary Islam. Albany: SUNY.

Klain, Janet (1996), Claiming the Nation: The Origins and Nature of Kurdish nationalist Discourse / A Study of the Kurdish Press in the Ottoman Empire. M. A. Thesis: Princeton University.

Madenli, Y. C. Ergani (1913), "Kürtlerde Kadın Meselesi." Rojî Kurd (30 Tebaxe 1329 / 12 Êlule 1913).

Alakom, Rohat (1995), "Li Kurdistanê Hêzeke Nû: Jinên Kurd (Kürdistan'da yeni Bir Güç: Kürt Kadınları), Stockholm.

Anonim (1854), Kara Fatma at Constantinople, The illustrated London news, 22 Nîsane 1854.

_____(1867), "Les Kurdes-Les Yezidis", Le Tour du Monde, cilt: 16.

_____(1913), Kara Fatma, Kadınlar Dünyası, no 100.

Bedirhan, Kamuran & Örtel, Herbert, (1937), Adler von Kurdistan, Berlin.

Cevdet, Abdullah (1924), "İçtimai Hayatta Kadın". Sûs, no 42.

_____(1924), "İçtimai Hayatta Kadın: J. M. Köyü ve Kadın", Sûs, no 43.

_____, "Kadın ve Siyaset".

Cevdet Paşa, Ahmed (1980), Ma'rûzât, İstanbul.

Cevdet, Gül (1930), "Küçük Satıcı", İctihat, no 298.

Çakir, Serpil (1994), Osmanlı Kadın Hareketi, İstanbul.

Demirdirek, Aynur (1993), Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi, Ankara.

Ergani, Madenli Y.C. "Kürtlerde Kadın Meselesi" Rojî Kurd, no 4, 1913.

Gökalp, Ziya (1992), Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler, İstanbul.

Hanioğlu, Şükrü (1984), Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi.

Memduh Selim, "Kürt Hanımı", Jin no 14.

Mısıroğlu, Aynur (1994), Kuva-yı Milliye'nin Kadın Kahramanları, İstanbul.

Şerefhan, (1971) Şerefname-Kürt Tarihi, Erebi ra Açarnayox: M. Emin Bozarslan, İstanbul.

FATMAYA SÎYA (KARA FATMA)

Fatma Seher Hanım

FATMA SEHER XANIME

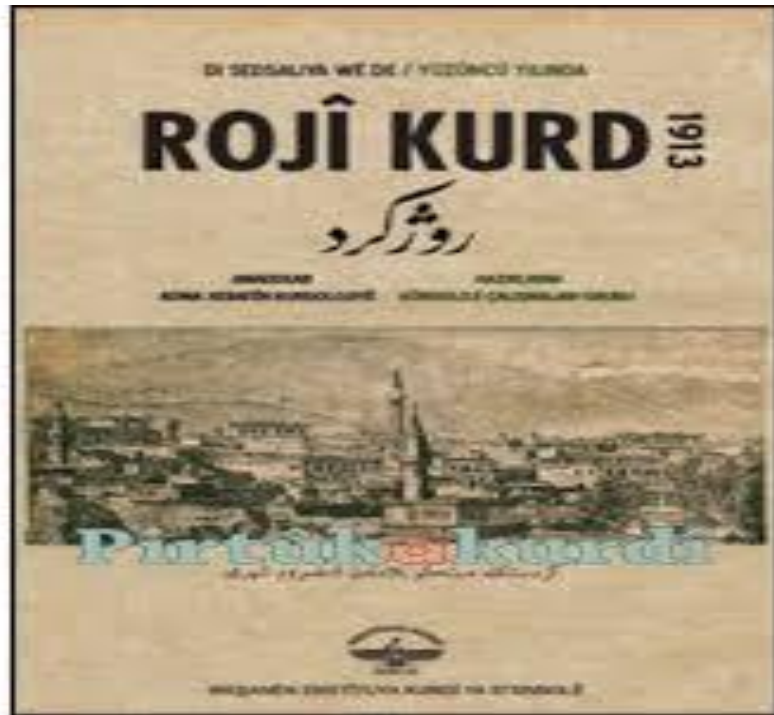
ÛLWÎYE MEWLANE (CÎNÎYÊ RIFAT MEWLANÎ YA)

MEMDUH SELİM BEG

DR. ABDULLAH CEWDET

KOVARA ROJÎ KURD

KOVARA ROJÎ KURD

KOVARA ‘KADINLAR DÜNYASI’ RA YEW FOTOXRAF

ÛLWÎYE MEWLANE Û KOVARA ‘KADINLAR DÜNYASI’